

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

УДК 336.14(47+57)

ЧУГУНОВ Ігор,

д. е. н., професор, директор Науково-дослідного фінансового інституту, завідувач кафедри фінансів КНТЕУ

ПАСІЧНИЙ Микола,

к. е. н., старший науковий співробітник відділу державних фінансів Науково-дослідного фінансового інституту КНТЕУ

ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТУ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У СКЛАДІ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ СРСР

Розкрито механізм формування бюджету Української РСР в двадцятому столітті, виявлено особливості становлення системи бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку країни. Здійснено аналіз планування доходів та витратів бюджету, дефіциту (профіциту) бюджету, міжбюджетних відносин.

Ключові слова: бюджет, бюджетна система, бюджетне регулювання, бюджетна політика, доходи бюджету, бюджетні витатки, дефіцит (профіцит) бюджету.

Чугунов И., Пасечный Н. Формирование бюджета Украинской ССР в составе бюджетной системы СССР. Раскрыт механизм формирования бюджета Украинской ССР в двадцатом веке, выявлены особенности становления системы бюджетного регулирования социально-экономического развития страны. Сделан анализ планирования доходов и расходов бюджета, дефицита (профицита) бюджета, межбюджетных отношений.

Ключевые слова: бюджет, бюджетная система, бюджетное регулирование, бюджетная политика, доходы бюджета, бюджетные расходы, дефицит (профицит) бюджета.

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічних перетворень необхідно поглиблювати аналіз економічної сутності бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку суспільства з урахуванням історичних особливостей розвитку фінансово-бюджетних відносин країни. Бюджет є вагомим інститутом регулювання економіки та соціальної сфери. З метою посилення результативності бюджетно-податкової політики країни вважається за доцільне здійснити ретроспективний аналіз стану

© Чугунов І., Пасічний М., 2013

бюджету Української РСР у складі бюджетної системи Радянського Союзу, визначити особливості бюджетного регулювання у сфері доходів, витрат, дефіциту (профіциту) бюджету, міжбюджетних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вагомих наукових досліджень у сфері бюджетного регулювання та його впливу на соціально-економічний розвиток країни можна назвати праці М. Афанасьєва, О. Василика, С. Вітте, М. Глушенка, І. Запатріної, Дж. М. Кейнса, Л. Лисяк, Я. Лібермана, І. Лук'яненко, І. Луніної, С. Лушина, І. Лютого, В. Опаріна, Г. П'ятаченка, В. Родіонової, П. Самуельсона, М. Сперанського, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія [1–13] та ін.

Більшість з них зазначають, що бюджетна політика є дієвим інструментом регулювання соціально-економічного розвитку суспільства. Разом з тим, важливим є постійне удосконалення інституційних засад формування бюджетно-податкової політики виходячи з особливостей розвитку фінансово-економічної системи, циклічності економіки та ретроспективного досвіду формування бюджету.

Метою статті є аналіз процесу становлення та розвитку механізму бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку Української РСР у складі бюджетної системи СРСР, визначення особливостей формування та реалізації бюджетної політики країни у двадцятому столітті.

Результати дослідження. Досліджуючи становлення бюджетних відносин України у її радянський період, необхідно зазначити, що роботу з перебудови системи державних фінансів країни на початку ХХ століття було розпочато в умовах досить складних трансформаційних перетворень в суспільстві, зміни державного устрою, утворення соціалістичної республіки. Вагоме місце в управлінні фінансовою системою було відведено бюджету як основному фінансовому плану республіки. Значний вплив на стан державного бюджету здійснювали централізація управління господарською діяльністю, часткова натуралізація економічних відносин між суб'єктами господарювання, державна та колективна форма власності на засоби виробництва, запровадження директивного планування народного господарства, структурні перетворення фінансової системи. На етапі становлення системи державних фінансів Української РСР важливими завданнями фінансової політики стали стабілізація курсу національної грошової одиниці, мінімізація розміру бюджетного дефіциту та упорядкування структури фінансової системи країни.

Слід зауважити, що важкий економічний стан на початку двадцятих років минулого століття зумовив відповідні проблеми із виконанням доходної частини бюджету. У 1921 р. питома вага податкових надходжень у доходах державного бюджету становила близько 8 %, найбільш вагомим джерелом бюджетних доходів виступала грошова емісія. Разом з тим з початком переходу до нової економічної політики роль податкових надходжень почала зростати. Всеросійський Центральний Виконавчий

Комітет (ВЦВК) 10 жовтня 1921 р. затвердив декрет "Про заходи щодо впорядкування фінансового господарства", яким встановлювалась вимога до центральних та місцевих органів влади вжити заходи зі скорочення видатків та виключення із кошторисних заявок кредитів, які не відповідають встановленим планам та програмам робіт. У зв'язку із перенесенням фінансового року з 1 січня на 1 жовтня, державний бюджет розроблявся на період січня – жовтня 1922 р. В умовах становлення нової фінансової системи розпочато формування квартальних бюджетів. Вагомим принципом бюджетного планування став принцип зниження рівня бюджетного дефіциту. Бюджети слід було затверджувати тільки збалансованими та в межах емісійного ліміту.

Першим Всесоюзним з'їздом Рад 30 грудня 1922 р. ухвалено договір про створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), за яким союзні республіки було наділено самостійними бюджетами, що є складовими загальносоюзного бюджету. Декретом Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету (далі – ВУЦВК) 12 березня 1923 р. запроваджено новий адміністративний поділ України в складі 9 губерній – Волині, Донеччини, Катеринославщини, Київщини, Одещини, Поділля, Полтавщини, Харківщини, Чернігівщини. За підсумками 1922–1923-го бюджетного року бюджети губерній було виконано за доходами в сумі 47 092.8 тис. крб. Дотації та позики становили 2419.9 тис. крб, видатки у сумі 40 092.9 тис. крб, у тому числі відрахування на утворення особливого губерніального фонду – 2063.8 тис. крб. Таким чином, бюджет українських губерній було виконано з профіцитом у сумі 6999.9 тис. крб, що становило 17.4 % від видаткової частини місцевих бюджетів. Слід відзначити, що перший повноцінний державний бюджет української республіки на 1922–1923 бюджетний рік було затверджено Радою Народних Комісарів (далі – РНК) УРСР 24 жовтня 1922 р. Бюджет мав уточнюватись щоквартально. За підсумками 1922–1923-го бюджетного року видатки становили 277 299.4 тис. крб, дефіцит бюджету – 46 694.8 тис. крб або 16.8 % від видаткової частини бюджету (покривався за рахунок дотацій із бюджету РСФР та грошових емісій).

Республіканський бюджет УРСР 1923–1924 р. виконаний за видатками у сумі 48 538.8 тис. крб із дефіцитом у розмірі 41 523.2 тис. крб, що становило 85.5 % загального обсягу бюджетних надходжень. Водночас питома вага власних доходів республіки становила 14.5 %, у тому числі частка податкових надходжень у структурі бюджетних доходів становила 3.4 %. У серпні 1924 р. пленум ЦК СРСР визнав за необхідне при формуванні бюджету на 1924–1925 р. не включати до складу доходної частини бюджету доходи від грошової емісії, посилити бюджетну дисципліну – не допускати перевищення видатків над доходами, забезпечити виконання плану запланованих надходжень до бюджету.

Згідно із затвердженою 16 вересня 1924 року НКФ СРСР класифікацією бюджетних доходів та видатків як союзного, так і республіканських бюджетів було відновлено структуру бюджету, яка передбачала поділ на два бюджети: звичайний та надзвичайний, що мало місце й у дореволюційний період. До звичайних доходів віднесено податки (єдиний сільськогосподарський, промисловий, подоходний, акцизний, мито, гербовий збір та інші), доходи підприємств транспорту та зв'язку, відрахування від прибутку державних підприємств, доходи від експлуатації державного майна, надр, а також інші види неподаткових надходжень; до надзвичайних – надходження від реалізації державних фондів, здійснення державних запозичень. Відповідно до звичайних видатків бюджету відносились видатки, які здійснювались щорічно – на управління, на обслуговування державного боргу, на народне господарство тощо; до надзвичайних – видатки на будівництво транспортної інфраструктури, нових державних підприємств тощо.

Також було запроваджено принцип єдності фондів державних доходів, за яким всі надходження, у тому числі й до державного бюджету, зараховувались на єдиний нероздільний рахунок Державного казначейства. Кошти згодом списувались з рахунку на здійснення державних видатків без спеціального призначення. Постанову ЦВК СРСР "Про бюджетні права Союзу РСР та бюджети союзних республік" затверджено 29 жовтня 1924 р. Цим нормативно-правовим актом регламентовано перелік доходів та видатків бюджету, порядок розгляду, затвердження, виконання союзного бюджету та бюджетів союзних республік. Таким чином, особливість державного бюджету УРСР, як і бюджетів інших союзних республік, у тому, що він був складовою єдиного державного бюджету СРСР, зі спільністю деяких видів доходних джерел, за рахунок яких фінансувались республіканські видатки.

Видаткова частина республіканського бюджету УРСР 1924–1925 р. (затверджено у сумі 74 467.5 тис. крб) збільшилася на 53.4 % у порівнянні із бюджетом минулого року. Дефіцит становив 19 225.4 тис. крб, або 25.8 % від доходної частини бюджету. Зменшення обсягу бюджетного дефіциту відбулося за рахунок зростання обсягу доходних джерел республіканського значення, питома вага власних доходів республіки у загальній структурі доходної частини бюджету становила 32.5 %, частка відрахувань від загальносоюзних податків у структурі доходів республіканського бюджету становила 41.7 %. Згадані вище відрахування від загальносоюзних податків у бюджеті УРСР на 1924–1925 р. становили: по сільськогосподарському податку – 45 %, по промисловому податку – 25 %, по подоходному податку – 25 % від суми їх територіального надходження по Україні.

ЦВК та РНК СРСР прийняли постанову, яка забороняла використання казначейської емісії для покриття дефіциту бюджету. З 19 лютого 1925 р. на сесії ВУЦВК прийнято рішення про ліквідацію губерній та

перехід на систему врядування центр-округ-район-сільрада. Постановою ЦВК СРСР від 27 березня 1925 р. передбачалось одночасно із затвердженням бюджету розглядати звіт про виконання бюджету за рік, що закінчився. У травні 1925 р. III з'їзд Рад доручив ЦВК провести закріплення стійких доходів бюджетів союзних республік на основі їх бездефіцитності.

1925–1926 бюджетний рік продовжив становлення міжбюджетних відносин Союзу та союзних республік. Було збільшено відрахування від загальносоюзних прямих податків до рівня 90 % від їх надходжень на території республіки, що досить суттєво позначилося на зростанні обсягів бюджету Української РСР. До складу доходів республіканського бюджету віднесено також доходи від використання надр союзного значення, збільшувалися видатки на фінансування народного господарства республіки. Необхідно зауважити, що в 1925–1926 р. вперше діяв річний державний бюджет замість квартальних та орієнтованих бюджетів минулих років. Затверджений державний бюджет УРСР на 1925–1926 р. 11 вересня 1925 р. був зведений у сумі 165 443.3 тис. крб як за видатками, так і за доходами. Отже, це був перший бюджет УРСР, зведений без дефіциту, що відповідало п. 25 Постанови ЦВК СРСР "Про бюджетні права Союзу РСР та бюджети союзних республік". ВУЦВК затвердив державний бюджет УРСР із незначними змінами 16 вересня 1925 р. Згідно з бюджетним законодавством бюджет УРСР було направлено до РНК СРСР для розгляду та об'єднання в проект Єдиного бюджету СРСР і затверджено в остаточному варіанті 26 квітня 1926 р. Таким чином, бюджет УРСР було затверджено за видатками у сумі 180 705.0 тис. крб із дефіцитом 8747.9 тис. крб, що становило 4.8 % від видаткової частини бюджету. Фактично республіканський бюджет УРСР було виконано із дефіцитом 7939.0 тис. крб, що становило 4.4 % від видаткової частини державного бюджету.

Бюджет УРСР 1926–1927 р. було виконано за доходами та видатками у сумі 273 401.0 тис. крб без дефіциту. Збільшення доходної частини бюджету на 44.4 % досягнуто за рахунок зростання податкових надходжень на 63.2 % та неподаткових – на 24.3 % відповідно. ЦВК та РНК СРСР 25 травня 1927 р. затвердили нову Постанову "Про бюджетні права Союзу РСР та бюджети союзних республік". Ця постанова закріпила за кожною республікою 99 % усіх надходжень на території республіки від єдиного сільськогосподарського, промислового та податкового податку, у повному обсязі доходи від використання надр та реалізації державних фондів, встановила відрахування від гербового збору та інші. Всього за доходними частинами бюджетів союзних республік було закріплено 24 види доходів. До видаткової частини республіканських бюджетів включалися видатки на фінансування промисловості республіканського значення, сільського господарства, торгівлі, комунального та житлового господарства, соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я, державного управління та боротьбу з безробіттям.

Слід відзначити, що було по-новому регламентовано процес розгляду та затвердження республіканських бюджетів: якщо бюджет союзних республік складався з урахуванням плану розвитку народного господарства та за вимогами бюджетного законодавства на основі реальності бюджетних надходжень, то зміни до бюджету республіки РНК СРСР не вносилися. Пункт 6 згаданої вище постанови передбачав: "Бюджети союзних республік повинні бути збалансованими без дефіциту за рахунок доходних джерел союзних республік". Необхідно зауважити, що досягненню бездефіцитності республіканських бюджетів перешкоджали заходи з укріплення доходної бази місцевих бюджетів – як результат, зберігалась необхідність у дотаціях. До того ж ця постанова виходила з принципу формальної рівності бюджетів союзних республік, натомість економічний стан республік був доволі різним.

У 1927–1928 рр. проводиться реформа касового механізму та порядку виконання бюджету: до 1927 р. касове виконання бюджету здійснювалось касами Наркомфіну, а в 1927 р. функції з касового виконання бюджету передані установам Державного банку. Республіканський бюджет УРСР виконано за видатками у сумі 273 580.0 тис. крб із дефіцитом 5667.0 тис. крб, що становило 2.1 % від видаткової частини бюджету. Питома вага закріплених джерел доходів бюджету у загальній структурі становила 26.7 %, частка регульованих джерел – 73.3 %. Вагоме значення у розбудові фінансової системи країни належить податковій реформі 1930–1932 рр., яка значним чином змінила структуру бюджетних доходів. Необхідність структурних перетворень бюджетно-податкової політики була обумовлена значною кількістю платежів та зборів до бюджету, складністю їх адміністрування, певними недоліками державного планування, що впливало на результативність бюджетної політики. Так, Постановою ЦВК та РНК СРСР від 2 вересня 1930 р. було запроваджено податок з обороту, який включав 54 податкових платежі, у тому числі акцизи, місцеві податки та збори, промисловий податок, гербовий збір, лісний дохід, доходи від використання надр, орендні доходи. Крім того, було запроваджено відрахування з прибутку підприємств та організацій, яке включало сім платежів. Зазначені зміни податкової системи підвищили якісний рівень фінансового контролю за повнотою надходжень до державного бюджету та підвищили фінансову ефективність податкової системи в цілому. Водночас податкова реформа продовжила політику обмеження доходів приватного сектору: зокрема, ставку подоходного податку з нетрудових доходів було підвищено до 86.5 %, запроваджувався податок на надприбутки та збір на потреби культурного та житлового будівництва.

З 1931 р. бюджетний рік став розпочинатися з 1 січня замість 1 жовтня. 21 грудня прийнято Постанову ЦВК та РНК СРСР "Про республіканські та місцеві бюджети". Ця постанова визначала, що видатки республіканського та місцевих бюджетів мають бути збалансовані

доходами відповідних бюджетів. Таким чином, принцип бездефіцитності був ключовим при формуванні державного бюджету УРСР. Варто зауважити, що місцеві бюджети до 1938 р. не входили до складу Державного бюджету СРСР, з 1938 р. бюджетна система СРСР складається із союзного бюджету та державних бюджетів союзних республік [6].

Варто зазначити, що згідно зі статтею 4 Конституції СРСР вищі органи державної влади Союзу РСР розглядають та затверджують державний бюджет СРСР, звіт про його виконання, встановлюють структуру та перелік бюджетних доходів та податків, що надходять до союзного, республіканських і місцевих бюджетів. Таким чином, республіканські та місцеві органи державної влади були обмежені в праві встановлювати податки та доходи, які не передбачені законодавством СРСР. Водночас вищі органи державної влади союзних республік були наділені наступними функціями: затвердження державного бюджету республіки та звіту про його виконання, встановлення згідно із законодавством СРСР державних і місцевих податків та зборів, неподаткових платежів, визначення розміру відрахувань від загальносоюзних податків, що формують доходну частину місцевих бюджетів у межах, встановлених Верховною Радою СРСР.

Регулювання обсягу доходів та видатків між рівнями державного бюджету республіки здійснювалось на основі Закону УРСР "Про бюджетні права Української РСР та місцевих рад". Даний нормативно-правовий акт забезпечив розширення прав місцевих органів влади у сфері міжбюджетного регулювання, зокрема, було надано право місцевим радам при затвердженні бюджетів збільшувати обсяг доходної та видаткової частини без зміни розміру відрахувань з загальносоюзних податків та доходів. Крім того, органам місцевої влади було надано право самостійно спрямовувати бюджетні ресурси, що надходили понад запланованих обсягів, на фінансування народного господарства та соціально-культурних заходів.

Місцеві бюджети республіки були вагомою складовою бюджетної системи. Так, в Українській РСР нараховувалось майже 10 600 місцевих бюджетів, у тому числі 25 обласних, 117 міських, 589 районних, 816 селищних, 8567 сільських. Слід зазначити, що показник частки видатків місцевих бюджетів у державному бюджеті УРСР за період 1940–1988 рр. поступово зменшувався від 73.5 % у 1940 р. до 33.1 % у 1980 р. та згодом дещо підвищився до 36.6 % у 1988 р. Обсяг видаткової частини місцевих бюджетів за період 1940–1988 рр. зріс у 21.8 раза, водночас обсяг бюджетних видатків державного бюджету УРСР – у 43.9 раза.

Відповідно за рахунок коштів кожного місцевого бюджету покривалися видатки на ті заклади, підприємства та організації, діяльність яких не виходила за межі відповідальності цієї ради. Необхідно зауважити, що за рахунок видатків обласних та міських бюджетів фінансувалися підприємства промисловості, торгівлі та побутового

обслуговування. Із обласних бюджетів також здійснювались видатки на капітальні вкладення в розбудову об'єктів народного господарства, потреби агропромислового комплексу. Із районних та міських бюджетів фінансувались заклади охорони здоров'я, освіти, передбачались видатки на утримання будинків дитини, санітарно-профілактичні заходи, видачу пенсій та допомог інвалідам. Із районних бюджетів фінансувались потреби на сільське господарство, будівництво, ремонт і утримання шляхів районного значення. Житлово-комунальне господарство фінансувалося значним чином за рахунок коштів міських і селищних бюджетів. Вагому частку в загальній структурі видатків сільських і селищних бюджетів становили видатки на соціально-культурні заходи [12].

При цьому нормування видатків бюджетних установ (мереж та обслуговуваних нею контингентів) здійснювалось, виходячи з оперативних показників діяльності бюджетних установ (кількість шкіл, класів, лікарень і лікарняних ліжок, кількість учнів) і норм видатків на розрахункову одиницю (на клас у школі, на ліжко в лікарні, дітей у позашкільних закладах). Мережа установ встановлювалася планом економічного та соціального розвитку, а контингент для обслуговування затверджувався відповідними галузевими міністерствами, відомствами або відділами виконкомів місцевих рад. В основу їх затвердження було закладено показники соціально-економічного розвитку республіки, області, району, сільських населених пунктів. У залежності від виду затрат норми видатків встановлювались на рік (придбання обладнання, оплата опалення, видатки на заробітну плату та ін.), на день (харчування в позашкільних установах, лікарнях), на одну установу (придбання медичних інструментів для фельдшерсько-акушерських пунктів та ін.) Структура видатків місцевих бюджетів УРСР за період 1940–1988 рр. представлено в *табл. 1*.

Таблиця 1

**Структура видатків місцевих бюджетів УРСР
за період 1940–1988 рр., %**

Бюджети	1940	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1988
Обласні	19.3	24.8	16.8	19.8	19.2	18.8	14.7	22.7	22.9	26.0
Міські	32.7	27.0	34.7	42.0	41.7	42.2	44.7	43.2	41.1	39.4
Районні	41.4	41.3	39.5	31.3	31.2	30.0	32.1	25.3	28.4	27.5
Селищні	1.0	1.0	2.1	2.1	2.8	2.5	2.4	2.4	2.1	2.0
Сільські	5.6	5.9	6.9	4.8	5.1	6.5	6.1	6.4	5.5	5.1

Виходячи з даних таблиці, можна зробити висновок, що найбільшу питому вагу в загальній структурі видатків місцевих бюджетів УРСР за наведений період становлять видатки міських бюджетів. Так, значення цього показника коливаються від 32.7 % у 1940 р. до 39.4 % у 1988 р. найбільше значення спостерігається у 1975 р., найменше –

у 1950-му. Підвищення значень цього показника значним чином було зумовлено поступовим зростанням чисельності населення у містах та збільшенням кількості міст, що супроводжувалось розбудовою інфраструктури, зростанням обсягів житлового будівництва, потребами додаткового фінансування соціально-культурних установ. Незважаючи на динаміку поступового зменшення значень показника питомої ваги видатків районних бюджетів у структурі видатків, цей вид місцевих бюджетів є другою за значимістю складовою системи місцевих бюджетів республіки. Натомість показник частки видатків обласних бюджетів дещо підвищився.

Показник частки видатків сільських бюджетів у видатках місцевих бюджетів республіки незначно коливався в межах від 4.8 % у 1960 р. до 6.9 % у 1955 р. Значення показника питомої ваги видатків селищних бюджетів у загальній структурі видатків місцевих бюджетів поступово збільшувалось у 1940–1965 рр., а згодом дещо зменшилось до рівня 2.0 % у 1988 р.

Доходна частина місцевих бюджетів значною мірою формувалася за рахунок відрахувань від загальнодержавних податків та доходів, у тому числі податку з обороту, подоходного податку з населення та колгоспів, податку на холостяків, лісового доходу, сільськогосподарського податку, державного мита. Так, значення показника питомої ваги відрахувань з загальнодержавних податків у структурі доходної частини місцевих бюджетів УРСР за 1940–1990 рр. коливалося в межах від 44.9 до 65.8 %. Передача частини відрахувань з загальнодержавних податків та доходів сприяла підвищенню рівня зацікавленості місцевих органів виконавчої влади у виконанні державного бюджету союзу. Разом з тим важливо було підтримувати відповідні умови для розбудови місцевого господарства, адже вагомими складовими бюджетних доходів місцевих бюджетів були доходи від підприємств та організацій місцевого підпорядкування; платежі з прибутку підприємств, місцеві податки та збори.

У період 1942–1980 рр. до місцевих податків та зборів відносились податок з будов, земельна рента, збір з власників транспортних засобів, разовий збір на колгоспних ринках. Указом Президії Верховної Ради СРСР "Про місцеві податки та збори" від 26 січня 1981 р. було встановлено три загальносоюзні місцеві податки, зокрема, податок з власників будов, земельний податок та податок з власників транспортних засобів. Згідно з положеннями цього нормативно-правового акту союзні республіки отримали відповідні повноваження щодо запровадження місцевих зборів з громадян за надані послуги, пов'язані з організацією туризму, відпочинку та екскурсій, рибальства та мисливства, а також інші види послуг. З 1983 р. також було запроваджено курортний збір. Зазначене сприяло зростанню цього виду надходжень до місцевих бюджетів [2].

Доходна частина державного бюджету Української РСР формувалася за рахунок податкових надходжень, платежів державних підприємств, відрахувань від державних позик, коштів державного соціального страхування, надходжень із союзного бюджету та інших (табл. 2). Згідно з наведеними даними найбільш значну питому вагу в складі доходної частини державного бюджету Української РСР становили податки та платежі державних підприємств. Відповідно до умов розвитку економіки відрахування з прибутку державних підприємств було досить дієвою формою мобілізації надходжень до бюджету. Так, значення частки платежів державних підприємств у загальних доходах бюджету перебувало в межах від 15.5 % у 1950 р. до 47.7 % у 1970 р.

Таблиця 2

**Структура доходної частини державного бюджету УРСР
за період 1940–1989 рр., %**

Надходження	1940	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1989
Податки	47.3	62.2	43.9	35.0	35.6	30.8	41.2	43.5	48.5	42.3
Платежі державних підприємств	20.9	15.5	27.6	35.1	39.1	47.7	42.1	36.8	35.8	24.2
Відрахування від державних позик	13.3	11.2	5.7	1.2	0.2	0.4	0.3	0.2	–	–
Кошти державного соціального страхування	4.5	5.4	5.1	9.6	10.6	–	–	–	–	16.3
Надходження із союзного бюджету	0.3	0.6	13.4	12.6	9.1	14.7	7.0	12.2	4.5	4.3
Інші	13.7	5.1	4.3	6.5	5.4	6.4	9.4	7.3	11.2	12.9

Необхідно відзначити, що вагомі темпи зростання народного господарства, зокрема промисловості, у 1960–1970 рр. сприяли збільшенню надходжень до бюджету. Відрахування від державних позик становили досить значну частину бюджетних доходів у воєнні та післявоєнні роки: у 1940 р. значення показника частки доходів від державних позик у доходах бюджету становило 13.3 %, у 1950-му – 11.2 %. Зважаючи на відновлення економічного зростання, розбудову промисловості та інших сфер народного господарства, необхідність підвищення реальних доходів населення, обсяг державних позик, що реалізовувався серед населення, поступово зменшувався, а в 1958 р. був взагалі припинений. Такі дії органів влади суттєво зменшили показник частки державних позик у структурі доходів бюджету: його значення в 1960 р. становило лише 1.2 %. З 1960 по 1980 р. випускалися державні облігації внутрішньої виграшної позики, яка забезпечувала незначну частку надходжень до державного бюджету, що коливалась в межах 0.2–0.4 %.

У період становлення та розвитку бюджетної системи Радянського Союзу використання податків як інструменту фінансового регулювання соціально-економічного розвитку мало доволі неоднозначний характер. На етапі становлення радянської влади податки були інструментом обмеження та витіснення капіталістичних форм власності. Податкове регулювання, яке здійснювалось шляхом диференціації ставок податків для суб'єктів оподаткування та видів господарської діяльності, значно впливало на діяльність сільськогосподарських колективів і визначало їх подальшу форму власності. Таким чином держава здійснювала пряме планове регулювання економіки, визначала спрямованість діяльності господарств. Використовуючи механізм податкового регулювання, надавались преференції соціалістичним підприємствам, підвищувався рівень рентабельності підприємств, здійснювався відповідний вплив на швидкість обороту грошових і матеріальних ресурсів, зниження собівартості продукції. Крім того, встановлення економічних обмежень було викликано багатокладністю національної економіки, потребою зміни структури виробництва, необхідністю проведення індустріалізації. Подальше значення податків було переорієнтовано – вони більше використовувалися як інструмент забезпечення стабільних надходжень до державного бюджету, форма перерозподілу національного багатства та заощаджень з урахуванням суспільних інтересів.

З урахуванням зазначеного вище, податки були вагомою складовою системи формування бюджетних доходів. Структуру податкових надходжень за 1940–1989 рр. наведено в *табл. 3*.

Значення показника питомої ваги податкових надходжень у доходній частині державного бюджету в цей період коливалось у межах від 30.8 % до 62.2 %. Необхідно відмітити тенденцію поступового зниження значення цього показника в 1950–1970 рр., потім поступове зростання та стабілізацію на рівні понад 40 %. Загалом за наведений період середньозважене значення показника питомої ваги податків у доходах державного бюджету становить 40.31 %. У розрізі п'ятирічок значення цього показника відповідно становить: за період 1961–1965 рр. – 34.15 %, 1966–1970 рр. – 32.91 %, 1971–1975 рр. – 38.54 %, 1976–1980 рр. – 43.07 %, 1981–1985 рр. – 46.21 %, 1986–1989 рр. – 41.37 %.

Дані *табл. 3* показують, що вагоме місце в системі формування доходів державного бюджету республіки належить податку з обороту. Надходження цього податку залежать від виконання плану реалізації продукції, який є одним з найбільш стабільних факторів в командно-адміністративній моделі економіки. Зазначене давало змогу з високим рівнем обґрунтованості планувати та прогнозувати обсяг надходжень податку з обороту та забезпечувати достатній рівень стійкості виконання видаткової частини бюджету. Так, показник частки надходжень податку з обороту в доходній частині державного бюджету республіки перебував у межах від 18.6 % у 1970 р. до 38.3 % у 1985 р.

Таблиця 3

**Динаміка частки податків у структурі доходної частини
державного бюджету УРСР за період 1940–1989 рр., %**

Податки	1940	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1989
З обороту	18.8	32.2	25.5	19.6	22.2	18.6	29.7	32.7	38.3	30.9
Подходний з підприємств та організацій	6.9	4.0	5.1	5.9	4.3	2.2	1.6	1.4	1.6	1.9
Податки з населення, у т. ч.:	18.9	18.4	7.9	7.7	7.5	8.7	8.8	8.4	7.7	8.6
<i>подходний</i>	8.2	9.4	4.3	4.8	5.4	6.9	7.5	7.3	6.9	7.1
<i>сільсько-господарський</i>	5.6	5.1	1.8	1.6	1.1	0.8	0.5	0.3	0.2	0.1
<i>податок на холостяків</i>	–	3.9	1.8	1.3	1.0	1.0	0.8	0.8	0.6	0.5
Місцеві податки та збори	2.7	7.6	5.4	1.8	1.6	1.3	1.1	1.0	0.9	0.9
Всього податків	47.3	62.2	43.9	35.0	35.6	30.8	41.2	43.5	48.5	42.3

Значну питому вагу в загальних доходах бюджету становлять надходження від податків з населення. За наведений період цей показник коливався в межах від 7.5 % у 1965 р. до 18.9 % у 1940 р. Варто звернути увагу на суттєве зменшення його значень, починаючи з 1955 р., у тому числі за рахунок зниження значень показника питомої ваги сільськогосподарського податку в доходах бюджету, що пов'язано із прийняттям у 1953 р. змін до законодавства, яке регулює правовідносини у сфері справляння цього податку. Якщо в 1940 р. цей показник становив 5.6 %, то в 1989 р. – 0.1 %. Доцільно зазначити, що відрахування від доходного податку з населення зараховувалися в розмірі 50 % до республіканського бюджету, а решта 50 % – до союзного.

Питома вага доходів від доходного податку з підприємств та організацій у загальній структурі державного бюджету УРСР поступово зменшувалась із 6.9 % у 1940 р. до 1.9 % у 1989 р. Частка місцевих податків та зборів у бюджетних доходах зростала із 2.7 % у 1940 р. до 7.6 % у 1950 р., а згодом поступово знижувалася до 0.9 % у 1989 р.

Розглядаючи структуру видатків державного бюджету УРСР за період 1940–1990 рр. слід зауважити, що найбільшу питому вагу становили видатки на народне господарство (значення цього показника збільшилось з 15.7 % у 1940 р. до 49.1 % у 1990 р.) та видатки на соціально-культурні заходи (від 69.3 % у 1940 р. до 46.7 % у 1990 р.). Показник питомої ваги видатків на управління у структурі видатків державного бюджету УРСР досить значно коливався протягом аналізованого періоду – якщо у 1940 р. він становив 11.4 %, то в 1990 р. – 1.6 %.

Значення показника частки трансфертів союзного бюджету коливалась до 2.4 %. Інші видатки становили доволі незначну частину загальної структури видатків державного бюджету, значення цього показника відповідно коливалося в межах 0.7–3.6 % (табл. 4).

Таблиця 4

Структура видаткової частини державного бюджету Української РСР за період 1940–1990 рр., %

Спрямування видатків	1940	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
Народне господарство	15.7	24.9	43.3	54.6	50.1	46.2	47.0	51.2	53.4	49.1
Соціально-культурні заходи	69.3	64.7	51.3	39.9	45.1	48.8	48.2	45.5	43.5	46.7
Управління	11.4	9.1	4.7	1.8	1.6	1.5	1.3	1.2	1.1	1.6
Трансферти союзному бюджету	–	–	–	1.8	1.7	2.3	2.4	0.9	0.6	1.6
Інші видатки	3.6	1.3	0.7	1.9	1.5	1.2	1.1	1.2	1.4	1.0

Видатки на фінансування народного господарства визначалися, виходячи з показників плану розвитку народного господарства УРСР з урахуванням першочергового спрямування на покриття планових видатків власних і кредитних ресурсів галузей господарства. Співвідношення між бюджетними коштами, власними і кредитними ресурсами в покритті планових затрат галузей народного господарства встановлювалися, виходячи з необхідності підвищення зацікавленості об'єднань, підприємств, установ та організацій у виконанні виробничо-фінансових завдань, зміцнення господарського розрахунку, максимальної концентрації внутрішньогосподарських резервів, а також доцільності забезпечення фінансування з бюджету переважно тих галузей господарства, які мали важливе народногосподарське значення.

Значний обсяг видатків на народне господарство був обумовлений необхідністю індустріалізації, потребою у модернізації промисловості республіки, оновленні основних фондів підприємств, забезпечення належного рівня фінансування житлово-комунального господарства, підтримки сільськогосподарського комплексу, підвищення показника продуктивності праці. Так, при зростанні обсягу видатків державного бюджету Української РСР за 1940–1990 рр. у 55 раз обсяг видатків на народне господарство зріс у 172.2 раза. У розрізі п'ятирічних періодів темпи зростання видатків на народне господарство відповідно становили: 1951–1955 рр. – 178.6 %, 1956–1960 рр. – 202.4 %, 1961–1965 рр. – 29.4 %, 1966–1970 рр. – 27.2 %, 1971–1975 рр. – 32.7 %, 1976–1980 рр. – 40.2 %, 1981–

1985 рр. – 31.9 %, 1986–1990 рр. – 10.4 %. Високі темпи зростання обсягу видатків на фінансування народного господарства у період 1951–1960 рр. пояснюються бурхливим розвитком промисловості та сільського господарства республіки – створенням нових підприємств, переоснащенням обладнання та устаткування на діючих, розвитком нових галузей промисловості, широкомасштабними програмами будівництва житла. За 10 років частка видатків на народне господарство збільшилась на 29.7 відсоткових пункти. Якщо в 1950 р. відрахування на промисловість та будівництво у структурі видатків на народне господарство становили 5.9 %, то в 1955 р. – 31.1 %, у 1960 р. – 32.6 %, згодом значення цього показника знизилась до 26.4 % у 1965 р., 21.1 % у 1975 р., 19.0 % у 1985 р. Зменшення показника питомої ваги видатків на промисловість та будівництво у загальних видатках державного бюджету республіки було певним чином викликано зростанням обсягів асигнувань у промисловість із союзного бюджету, переведенням підприємств на нові умови фінансового планування та економічного стимулювання. Якщо в 1965 р. 72.7 % від прибутку підприємств спрямовувалось до бюджету, а 27.3 % залишалось у його розпорядженні, то в 1975 р. це співвідношення суттєво змінилось – 57.9 % спрямовувалось до бюджету, 42.1 % залишалось у розпорядженні підприємства.

Вагомим джерелом розвитку сільського господарства республіки була його підтримка за рахунок прямого фінансування з державного бюджету, у тому числі в частині фінансування капіталовкладень, приросту нормативу оборотних коштів підприємств, комплектації обладнанням та устаткуванням державних сільськогосподарських підприємств, водовідведення та встановлення зрошувальних конструкцій. Слід зазначити, що найбільшу частку у видатках на сільське господарство становили видатки на капітальні вкладення, значення цього показника, перебували в межах 60–70 %. Крім того, за рахунок бюджету відшкодувалася різниця цін на сільськогосподарську продукцію, техніку та устаткування, мінеральні добрива, комбікорми, що сприяло зростанню рівня доходності та посиленню економічної ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств. Загалом, за 1940–1990 рр. обсяг видатків на сільське господарство зріс у 20 разів. Значення показника частки видатків на сільське господарство у загальних видатках державного бюджету Української РСР за 1940–1990 рр. коливалось від 3.5 % у 1940 р. до 9.6 % у 1990 р., що свідчить про тенденцію зростання цього показника. Найвище значення приведенного показника зафіксовано в 1986 р. та відповідно становило 17.1 %. Показник частки видатків на сільське господарство у структурі видатків на народне господарство за аналізований період коливався від 21.7 % у 1940 р. до 19.4 % у 1990 р.

Доволі значна роль у фінансуванні соціально-культурних заходів належала державному бюджету. Загальний обсяг видатків на такі цілі

за період 1940–1990 рр. зріс у 37 разів, у тому числі видатки на освіту – в 20.8 раза, на охорону здоров'я та фізичну культуру – у 28.4 раза, на соціальне забезпечення – у 163.2 раза.

Значення питомої ваги видатків на освіту в загальних видатках бюджету коливалось від 43.1 % у 1940 р. до 16.3 % у 1990 р. У структурі видатків на соціально-культурні заходи частка видатків на освіту перебувала в межах від 62.2 % у 1940 р. до 34.9 % у 1990 р. Потреба досить значних обсягів фінансування системи освіти у 1920–1950 рр. була зумовлена необхідністю підвищення ступеню грамотності населення, розбудови системи навчальних закладів. Крім фінансування освіти з бюджету, значні обсяги фінансових ресурсів на будівництво нових шкіл, дитячих садків, зміцнення їх матеріально-технічної бази виділялись державними підприємствами та колгоспами. Пріоритетність розвитку системи освіти та науки створювала сприятливі умови для формування висококваліфікованих спеціалістів для галузей народного господарства, позитивно впливала на зростання продуктивності праці.

Показник питомої ваги видатків на охорону здоров'я та фізичну культуру у видатковій частині державного бюджету коливалась від 19.8 % у 1940 р. до 10.2 % у 1990 р. Разом з тим необхідно відзначити, що одночасно із фінансуванням системи охорони здоров'я із державного бюджету республіки також здійснювалось часткове фінансування галузі із союзного бюджету, а також за рахунок відрахувань державних підприємств, колгоспів та радгоспів. За рахунок видатків державного бюджету Української РСР фінансувалися заклади республіканського значення, а за рахунок союзного бюджету – заклади охорони здоров'я союзного значення та медично-санітарні заклади галузі залізничного транспорту.

Вагомою складовою видатків на соціально культурні заходи є видатки на соціальне забезпечення, питома вага яких коливалась від 9.3 % у 1940 р. до 41.0 % у 1990 р. Значення показника частки видатків на соціальне забезпечення у загальних видатках державного бюджету УРСР перебувало в межах від 6.5 % до 19.2 %. Зазначене свідчить про зростаючу роль видатків на соціальне забезпечення у загальній структурі видатків державного бюджету. Основними складовими видатків на соціальне забезпечення були пенсії, допомоги, санітарно-курортне обслуговування населення, утримання будинків-інтернатів, будинків престарілих тощо.

Одним із пріоритетних напрямів бюджетної політики союзних республік і Радянського Союзу в цілому на початковому етапі становлення бюджетної системи була мінімізація розмірів бюджетного дефіциту, отже починаючи з 1930-х років державний бюджет Української РСР щорічно виконувався із профіцитом. Показник питомої ваги профіциту в дохідній частині бюджету коливався від 0.3 % у 1960 р. до

8.4 % у 1937 р. Середнє значення частки профіциту у доходах державного бюджету УРСР за період 1976–1990 рр. становило 1.92 %, у видатках – 1.97 %. Однак, незважаючи на щорічне перевищення доходної над видатковою частиною державного бюджету УРСР, у процесі його виконання виникали певні труднощі із досягненням запланованих показників бюджетних надходжень, особливо це стосувалось кінця 1980-х років. Натомість профіцит бюджету розглядався як індикатор стійкості бюджетної та фінансової системи країни в цілому, тому виконання бюджету з перевищенням доходної частини над видатковою було одним із пріоритетних завдань бюджетної політики республіки.

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна дійти висновку, що в умовах становлення системи державних фінансів Української РСР важливими завданнями фінансової політики стали стабілізація курсу національної грошової одиниці, мінімізація розміру бюджетного дефіциту та упорядкування структури фінансово-бюджетної системи країни. У той час здійснювалось пряме планове регулювання економіки, визначалась спрямованість діяльності підприємств. Ретроспективний досвід формування бюджету свідчить, що найбільш значну питому вагу в складі доходної частини державного бюджету становили податки та платежі державних підприємств. Використовуючи механізм податкового регулювання, надавались преференції підприємствам, підвищувався рівень рентабельності підприємств, здійснювався відповідний вплив на швидкість обороту грошових і матеріальних ресурсів, зниження собівартості продукції. У структурі видатків бюджету переважали видатки на народне господарство та соціально-культурні цілі.

Проведене дослідження поглибить розуміння сутності бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку країни, надасть можливість підвищити рівень обґрунтованості формування доходної та видаткової частини державного та місцевих бюджетів, посилити дієвість бюджету як одного з вагомих інструментів економічного зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Афанасьев М. П.* Финансы правового государства / М. П. Афанасьев, И. Кривоногов // Вопросы государственного и муниципального управления. — 2007. — Т. 2. — № 2—3. — С. 17—37.
2. *Василик О. Д.* Государственный бюджет Украинской ССР / О. Д. Василик, Н. Я. Глушенко. — М. : Финансы, 1978. — 165 с.
3. *Запатріна І. В.* Бюджетний механізм економічного зростання : монографія / І. В. Запатріна. — К. : Ін-т соц.-екон. стратегій, 2007. — 528 с.
4. *Кейнс Дж. М.* Общая теория занятости процента и денег. Избранное / Дж. М. Кейнс. — М. : Эксмо, 2008. — 960 с.

5. *Лисяк Л. В.* Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Л. В. Лисяк. — К. : ДННУ АФУ, 2009. — 594 с.
6. *Либерман Я. Г.* Государственный бюджет СССР в новых условиях хозяйствования / Я. Г. Либерман. — М. : Наука, 1970. — 366 с.
7. *Лук'яненко І. Г.* Системне моделювання показників бюджетної системи: принципи та інструменти : монографія / І. Г. Лук'яненко. — К. : Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2004. — 542 с.
8. *Государственные и муниципальные финансы : учебник / Лушин С. И., Игонина Л. Л., Бурлачков В. К. и др. ; под ред. С. И. Лушина, В. А. Слепова.* — М. : Экономистъ, 2006. — 763 с.
9. *П'ятаченко Г. О.* Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П'ятаченко, Л. В. Кухарець. — К. : НДФІ, 2005. — 784 с.
10. *Самуельсон П.* Макроекономіка / П. Самуельсон, В. Нордгауз ; пер. з англ. — К. : Основи, 1995. — 544 с.
11. *Федосов В. М.* Інституційна фінансова інфраструктура України: сучасний стан та проблеми розвитку / В. М. Федосов, В. М. Опарін, С. В. Львовчкін // Фінанси України. — 2008. — № 12. — С. 3—21.
12. *Чугунов І. Я.* Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку / І. Я. Чугунов. — К. : НІОС, 2003. — 488 с.
13. *Юрій С. І.* Антологія бюджетного механізму : монографія / С. І. Юрій, В. Г. Дем'янишин, Я. М. Буздуган. — Тернопіль : Економічна думка, 2001. — 250 с.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2013.

Chuhunov I., Pasichniy M. Formation of the budget of Ukrainian SSR as a part of the budget system of the Soviet Union.

Background. The offered scientific work is devoted to question of formation and development of the budget of Ukrainian SSR as a part of the budget system of Soviet Union, determination of budget adjustment features in the sphere of revenues, expenditures, budget deficit (surplus), and inter-budget relations.

The review of scientific sources on chosen subject allowed to define that budget policy is the effective instrument for regulation of social and economic development of society. However, continuous improvement of institutional bases formation of fiscal policy proceeding from features of development financial and economic system, recurrence of economy and retrospective experience of budget formation is important. It forms a research purpose.

Results of research. Significant aspect of the analysis carried out in work is publicizing of process of formation and development of the budget mechanism of regulation of social and economic development of Ukrainian SSR as a part of budget system of Soviet Union, determination of features of formation and realization of budget policy of the country in the twentieth century. Analysis of planning budget revenues and expenditures, budget deficit (surplus), inter-budget relations has been carried out.

It is defined that during the period of formation and development of budget system of Soviet Union taxes as instrument of financial regulation social and economic development had rather ambiguous character. At stage of formation of Soviet power taxes were the instrument of restriction and replacement of capitalist forms of ownership. Later taxes were reoriented – they were more used as the instrument of ensuring stable revenues in the state budget, a form of redistribution of national wealth and savings taking into account public

interests. Budget expenditures on a national economy and the welfare purposes prevailed. Minimization of budget deficit was one of priority directions of budget policy of federal republics and Soviet Union at the initial stage of formation of budget system, and since 1930th years the state budget of Ukrainian SSR was annually carried out with surplus which was considered as an indicator of stability of budget and financial system of the country.

Conclusions. The conducted research, according to authors, will deepen understanding of the essence of budget regulation of social and economic development of the country, will allow to raise level of validity formation of state and local budgets, to strengthen effectiveness of the budget as one of powerful instruments of economic growth.

Key words: budget, budget system, budget regulation, budget policy, budget revenues, budget expenditures, budget deficit.

REFERENCES

1. Afanas'ev M. P. Finansy pravovogo gosudarstva / M. P. Afanas'ev, I. Krivogov // Voprosy gosudarstvennogo i municipal'nogo upravlenija. — 2007. — T. 2. — № 2—3. — S. 17—37.
2. Vasilik O. D. Gosudarstvennyj bjudzhet Ukrainskoj SSR / O. D. Vasilik, N. Ja. Glushhenko. — M. : Finansy, 1978. — 165 s.
3. Zapatrina I. V. Bjudzhetnyj mehanizm ekonomichnogo zrostannja : monografija / I. V. Zapatrina. — K. : In-t soc.-ekon. strategij, 2007. — 528 s.
4. Kejns Dzh. M. Obshhaja teorija zanjatosti procenta i deneg. Izbrannoe / Dzh. M. Kejns. — M. : Jeksmo, 2008. — 960 s.
5. Lysjak L. V. Bjudzhetna polityka u systemi derzhavnogo reguljuvannja social'no-ekonomichnogo rozvytku Ukrai'ny : monografija / L. V. Lysjak. — K. : DNNU AFU, 2009. — 594 s.
6. Liberman Ja. G. Gosudarstvennyj bjudzhet SSSR v novyh uslovijah hozjajstvovanija / Ja. G. Liberman. — M. : Nauka, 1970. — 366 s.
7. Luk'janenko I. G. Systemne modeljuvannja pokaznykiv bjudzhetnoi' systemy: pryncypy ta instrumenty : monografija / I. G. Luk'janenko. — K. : Vydavnychij dim "Kyjevo-Mogyljans'ka akademija ", 2004. — 542 s.
8. Gosudarstvennye i municipal'nye finansy : uchebnik / Lushin S. I., Igonina L. L., Burlachkov V. K. i dr. ; pod red. S. I. Lushina, V. A. Slepova. — M. : Jekonomist, 2006. — 763 s.
9. P'jatachenko G. O. Stanovlennja ta rozvytok finansiv Ukrai'ny. 1917–2003 / G. O. P'jatachenko, L. V. Kuharec'. — K. : NDFI, 2005. — 784 s.
10. Samuel'son P. Makroekonomika / P. Samuel'son, V. Nordgauz ; per. z angl. — K. : Osnovy, 1995. — 544 s.
11. Fedosov V. M. Instytucijna finansova infrastruktura Ukrai'ny: suchasnyj stan ta problemy rozvytku / V. M. Fedosov, V. M. Oparin, S. V. L'ovochkin // Finansy Ukrai'ny. — 2008. — № 12. — S. 3—21.
12. Chugunov I. Ja. Bjudzhetnyj mehanizm reguljuvannja ekonomichnogo rozvytku / I. Ja. Chugunov. — K. : NIOS, 2003. — 488 s.
13. Jurij S. I. Antologija bjudzhetnogo mehanizmu : monografija / S. I. Jurij, V. G. Dem'janyshyn, Ja. M. Buzdugan. — Ternopil' : Ekonomichna dumka, 2001. — 250 s.